

**Turkish
Journal of
Shiite
Studies**

Şiilik Araştırmaları

ISSN: 2687-1882

**Cilt / Volume: 2
Sayı / Issue: 1
Haziran / June 2020**

**Şii-Sünnî İmamet Tartışmaları Bağlamında Hz. Âişe
(el-Hillî-İbn Teymiyye Örneği)**

Aisha in the Context of Shia-Sunni Imamat Debates: The Case of al-Hilli-Ibn Taymiyyah

Adem Eryiğit

*Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Assistant Professor, Iğdır University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences*

Iğdır / Turkey

eryigit81@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0791-2550>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 19.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 12.05.2020

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2020

Cilt / Volume: 2 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 71-86

Atıf/Cite as: Eryiğit, Adem. “Şii-Sünnî İmamet Tartışmaları Bağlamında Hz. Âişe (el-Hillî-İbn Teymiyye Örneği)”. *Turkish Journal of Shiite Studies* 2/1 (Haziran 2020): 71-86.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate*. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader> **mailto:** turkishshiiestudies@gmail.com

Şii-Sünnî İmamet Tartışmaları Bağlamında Hz. Âişe (el-Hillî-İbn Teymiyye Örneği)

Öz: Müslümanlar arasında ilk halifenin seçimi meselesiyle başlayan siyasî tartışmalar, zamanla itikadî alana kadar ulaşmış ve çeşitli mezhepleri doğurmuştur. Şii-Sünnî ayrışmasının ana sebebi imamet problemidir. Şîa ve Ehl-i Sünnet arasında Hz. Osman'ın şehid edilmesi ve Hz. Ali'nin hilafete geçmesi sonrasında yaşanan Cemel ve Siffin vakaları ile bu vakalarda etkin rol oynayan şahıslar üzerinde ciddi tartışmalar yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Cemel vakasının en önemli figürlerinden birisi Hz. Âişe'dir. Şii ve Sünnî geleneğin güçlü temsilcilerinden İbn Mutahhar el-Hillî ve İbn Teymiyye arasında yaşanan mezhepsel münakaşalarda Hz. Âişe de söz konusu olmuştur. Çalışmamızda her iki âlimin Hz. Âişe ile ilgili görüşlerine yer verilecektir. Onların bu konudaki görüşlerinin incelenmesi mezhepsel yönelimlerin, önemli tarihi şahsiyetler hakkındaki tarihsel verilerin anlaşılması ve yorumlanmasını nasıl olumsuz yönde etkilediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Allame el-Hillî, İbn Teymiyye, Şîa, Ehl-i Sünnet, İmamet, Hz. Aişe.

Abstract: The political debates between the Muslims, which began with the issue of the election of the first caliph, eventually reached the faith area and gave rise to various sects. The main reason for the Shiite-Sunni divergence is the Imamate problem. There have been and continues to be serious discussions between the Shiite and Ahl al-Sunnah about the martyrdom of Osman and the cases of Camel and Siffin after the transition of Ali to the caliphate and the individuals who played an active role in these cases. One of the most important figures in the Camel case is Aisha. Aisha was also mentioned in the sectarian disputes between Ibn Mutahhar al-Hilli and Ibn Taymiyya, powerful representatives of the Shute and Sunni tradition. In our study, the views of both scholars about Aisha will be given. The study of their views on this issue is important as it shows how denominational orientations negatively affect the understanding and interpretation of historical data on important historical figures.

Key Words: Al-Allâmah al-Hillî, Ibn Taymiyah, Ahl al-Sunna, Shiite , Imamate, Aisha.

Giriş

İslam toplumunda ilk ihtilaflar Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra başlamıştır. Bu ihtilafların temel sebebi, Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların din ve dünya işlerini idare edecek liderin kim olacağı meselesiydi. Kur'an ve sünnette bu konuda açık bir nass bulunmaması Müslümanları çözüm yolları aramaya sevk etmiş ve fikrî tartışmalar başlamıştır. Zamanla bu tartışmaların etrafında çeşitli mezhepler oluşmuştur. Mezhepler kendi fikirlerini temellendirirken İslam tarihinin ilk döneminde ortaya çıkan siyasî olayları, kendi bakış açılarıyla yorumlamışlardır. Bu yorumlar zamanla İslam toplumunun bir kesiminin tarih düşüncesini oluşturmakla kalmamış, itikadî anlayışının da temelini teşkil eder hale gelmiştir. Bilindiği gibi Şîa mezhebi bütün inanç konularını ve felsefesini imamet meselesi etrafında şekillendirmiştir. Bu durum imamet ve hilafet meselesini esasen

itikadî bir mesele saymayan Ehl-i Sünnet'in de imamet konusunu itikadî mevzular içinde mütalaa etmesine ve kelim ilmine dair yazılan eserlerde bu konuya has bir başlık açmalarına sebep olmuştur.

Şîa ve Ehl-i Sünnet arasındaki münakaşalar, temelde imamet problemi etrafında cereyan etmektedir. Bu tartışmaların ana unsurları Hz. Peygamber sonrası dönemde Müslümanlar arasında yaşanan siyasi olaylar ve bu olaylarda etkili olan bazı şahsiyetlerdir. Hz. Âişe, gerek Hz. Ebû Bekir'in kızı olması, gerekse Cemel vakasında Hz. Ali'nin karşısında etkili rol oynaması bakımından, Şîa tarafından eleştirilen önemli kimselerden biridir. Şîi imamet anlayışının sistemli bir hale geldiği ve önemli Şîi alimlerin yetiştiği hicri VIII. asırda Şîi-Sünni imamet tartışmalarında iki önemli isim dikkati çekmektedir. Bunlardan biri İbn Mutahhar el-Hillî ve diğeri İbn Teymiyye'dir. Çalışmamızda bu iki önemli isim arasındaki münakaşalarda Hz. Âişe hakkında ortaya konulan görüşleri ele alacağız.

1. İbn Mutahhar el-Hillî (ö. 726/1325)

Şîi entelektüel geleneğin teşekkülünde önemli bir yere sahip olan İbn Mutahhar el-Hillî,¹ Şîi imamet doktrininin hak olduğunu ispatlamak ve Sünnî imamet düşüncesinin yanlışlığını ortaya koymak amacıyla *Minhâcü'l-Kerâme fi Marifeti'l-İmâme*² adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eser, dönemin Moğol hükümdarı Olcaytu Hüdâbende'ye (ö. 716/1316) takdim edilmek üzere yazılmıştır.³

el-Hillî eserinde, imamet meselesini imanın ana unsurlarından biri olarak takdim etmiş ve diğer kelim konulara da yer vererek Sünnî düşünceye ciddi eleştiriler yönelmiştir. *Minhâcü'l-Kerâme*, sert bir Sünnîlik eleştirisi olarak bütün inanç problemlerini ortaya koyan bir çerçeveye imamet teorisine tahsis edilmiştir.⁴ O, İbn Teymiyye'nin kendi döneminde Şîa'ya karşı oluşturmuş olduğu entelektüel ve politik direnmeleri karşısında ortaya koymuş olduğu bilgi derinliği ile İbn Teymiyye'ye karşı durmuştur. O, Sünnî ilim çevrelerinde Şîi potansiyel gücünün ortaya konulmasında sembol bir isim olmuştur. Bu sembol kişilik, devlete yeni

¹ Allâme, Ebû Mansur, el-Fâzıl lakapları ile meşhur olan el-Hillî'nin tam adı, Cemaluddîn Ebû Mansur el-Hasan b. Sedîduddîn Yusuf b. Zeynuddin Ali b. Muhammed b. Mutahhar el-Hillî olup, 648/1250 yılında Irak'ın Hille bölgesinde doğmuştur. Hille de Şîi düşüncenin önemli merkezlerindedir. İmamet konusundaki düşünceleri dışında birçok görüşü, Mutezile ile örtüşmektedir. O, İslamî ilimlerin çeşitli dallarında eserler vermiş çok yönlü bir alim, usûlî ekolüne mensup bir kelamcı olarak bilinmektedir. Şîa için içtihat kapısını aralayan fakih olarak tanınmaktadır. Yüz civarında eser telif ettiği kaydedilmektedir. 726/1325 yılında Hille'de vefat eden el-Hillî, Necef'e defnedilmiştir. Kabri günümüze kadar ziyaret mahalli olmaya devam etmiştir. Bkz. Muhsin el-Emin. *Ayânü's-Şî'a*, thk. Hasan el-Emîn. (Beyrut: Daru't-Tearuf, 1986), 5: 396- 403-407; Öz, Mustafa. "Hillî, İbnü'l-Mutahhar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18: 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

² el-Hillî'nin bu eseri 1962 yılında Muhammed Reşâd Salim tarafından İbn Teymiyye'nin *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi's-Şî'a ve'l-Kaderiyye* adlı eserinin ilk baskısının birinci cildi içinde neşredilmiştir (1: 75-202). İbn Teymiyye de bu eserinde el-Hillî'nin ifadelerini tam metin aktarmış ve görüşlerini cümle cümle tahlil ederek reddetmiştir. Biz bu çalışmamızda el-Hillî'nin görüşlerini bu kaynaktan aktararak ele almaya çalışacağız.

³ İslamiyeti kabul etmiş olan Moğol hükümdarı Olcaytu, nikâhla ilgili fikhî bir problem sebebiyle el-Hillî ile tanışmış ve el-Hillî'nin konuya yaklaşımından memnun kalmıştır. Zamanla el-Hillî, Olcaytu'yu etkilemiş ve Şîiliği kabul etmesine vesile olmuştur. Bkz. Yusuf b. Ahmed b. İbrahim ed-Dirâzi el-Bahrânî, *Lü'lü'l-Bahreyn*, nşr. Muhammed Sâdık Bahrülulûm. 1406, 325.

⁴ Henri Laoust, "el-Hillî Doktrininde Sünnîliğin Eleştirisi", çev. Saffet Sarıkaya, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2012), 297-328.

şeklini vermekte, Şîîliğin İslam dünyasına yayılması için gayret eden bir şahsiyet olarak bilinmekteydi.⁵

2. İbn Teymiyye (ö. 728/1328)

İbn Mutahhar el-Hillî'nin çağdaşı olan ve yaşadığı dönemde kendisini Sünnî⁶ düşüncenin savunucusu olarak gören İbn Teymiyye,⁷ kendi dönemindeki Şîî akımlarla sert mücadelelere girişmiştir. Bu anlamda Sünnî ilim çevrelerinde Şîa'nın ilmî gücünü temsil eden el-Hillî'nin *Minhâcü'l-Kerâme fi Marifeti'l-İmâme* adlı eserine karşı bir reddiye olarak *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi's-Şî'a ve'l-Kaderiyye* adıyla hacimli bir eser telif etmiştir. İbn Teymiyye'nin diğer mezheplerin yanı sıra yoğun bir Şîilik eleştirisine girişmesi, bu hususta müstakil bir eser kaleme alması, Şîilik eleştirisinin onun eleştirel yönünün yanında din anlayışının, siyaset tasavvurunun, selef savunusunun ve Sünnîlik algısının önemli bir kısmını teşkil ettiğine işaret etmektedir.⁸ İbn Teymiyye, Şîî geleneğin en güçlü isminin görüşlerini eleştirerek temsil ettiği ideolojiyi de çöktürmek istemiştir. O dönemde Şîî âlimlerin Moğollardan yana tavır alması göz önünde bulundurulduğunda, İbn Teymiyye ile el-Hillî arasındaki ilmî münakaşaların bir anlamda Memlûklü-Moğol mücadelesinden de etkilendiği söylenebilir. Çünkü İbn Teymiyye eserlerinde sık sık Şîî âlimlerin Moğollarla iş birliği içinde olduğuna vurgu yapmaktadır.⁹

3. el-Hillî ve İbn Teymiyye Arasındaki İmamet Tartışmalarında Hz. Âişe

Emevîler devrinde siyasi bir fırka olarak şekillenmeye başlayan Şîa, zamanla gelişimini devam ettirmiş ve Abbâsiler döneminde tekamülünü tamamlayarak bir

⁵ Hanifi Şahin, "İbn Teymiyye'nin Şîî Karşıtlığında Bazı Parametreler", *EKEV Akademi Dergisi* 51 (Bahar 2012), 144.

⁶ İbn Teymiyye, eserlerinde sürekli Ehl-i Sünnet vurgusu yaparak görüşlerine Ehl-i Sünnet'i referans gösterse de onun tanımladığı Ehl-i Sünnet kavramının kapsamı, günümüzdeki Ehl-i Sünnet tanımlarının kapsamından daha dardır. Onun Ehl-i Sünnet tanımının içine daha çok ilk kuşak selef âlimleri ve görüşleri girmektedir.

⁷ Takıyyüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî, 10 Rebîü'l-Evvel 661/1263'de Harrân'da dünyaya gelmiştir. Hanbelî ilim geleneğini temsil eden "İbn Teymiyye" ailesine mensuptur. Şam ve Mısır'da yaşamıştır. Şam'da Hanbelî medresesi baş müderrisliği yapmıştır. Sert üslubu ve münakaşacı kişiliği nedeniyle dönemin seçkin âlimleri ile tartışmalara tutuşmuş, bu nedenle uzun yıllar hapis ve sürgün hayatı yaşamıştır. Bununla beraber bazı dönemlerde Memlûklü sultanları üzerinde yer yer etkili olmuştur. Sultanlara Şîiler ve Moğollarla ilgili bilgiler vermiş ve onlarla savaşılması gerektiği hususunda fetvalar kaleme almıştır. Bkz. İbn Abdilhâdî, Muhammed b. Ahmed, *el-Ukûdü'd-Dürriyye fi Menâkibi Şeyhu'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 18 vd.; İbn Receb, *el-İmâmü'l-Hâfız Abdurrahman b. Ahmed*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, *Mektebetü'l-Ubeykân, ez-Zeylû alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, (Riyad: y.y., 2005) 4: 491 vd.; İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Ahmed b. Ali, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti'Sâmine*, (Beyrut: Dâru lhyâü't-Türâsi'l-Arabî, ts.) 1: 144 vd.; Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, 391-394.

⁸ İsmail Akkoyunlu, *İbn Teymiyye'nin Şîa'ya Reddiyesi* (Doktora, Ankara Üniversitesi, 2017), 58.

⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi's-Şî'a ve'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşad Salim, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1986), 3: 377-378; İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Âsımî en-Necdî (Riyad, Dâru Alemlî'l-Kütüb, 1991), 28: 542-543.

mezhep halini almıştır.¹⁰ Birçok siyasi ve itikadî fırka gibi Şîa da prensiplerinin meşruiyetine tarihten dayanaklar aramış, kendisi için bir tarih kurgulamış ve dayanağını büyük oranda ortaya koyduğu yapay tarihten almıştır. Başka bir ifadeyle birçok ideolojide olduğu gibi genelde Şîa, özelde İmâmiyye, tarihi verileri yeniden harmanlayarak yeni bir geçmiş vücuda getirme eğiliminde olmuştur.¹¹ Bir bakıma tarihin malzemesi olan birçok rivayet, günümüze kadar süregelen birçok mezhebin dini perspektifini belirler hale gelmiştir. Tarihteki bazı olay ve kavramlar mazide olmaları itibariyle tarihî iken, Şîilerin dünyasında Şîî bilincin inşa edilmesinde paha biçilmez bir malzeme niteliği kazanmıştır. Bu yönüyle tarihî olaylar güncelliğini korumaya devam etmekte, Şîa açısından “şimdinin” ve “geleceğin” kökleri geçmişte yatmaktadır.¹²

Şîî gelenekte sahabeye ve Şîî olmayan Müslümanlara karşı yöneltilen eleştirilerde temel mesele Hz. Ali'nin¹³ ve soyundan gelenlerin imametinin kabul edilip-edilmemesi ve onların yanında olunup-olunmaması hususudur. Bu anlamda eleştirilere hedef olanlar öncelikle ilk üç halifedir. Devamında da üç halifenin hilafetini meşru görenlerdir. Onlar açısından Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetini kabul etmek, Allah'ın kitabında koyduğu hükmü bırakarak, kendi heveslerine göre davranmaktır.¹⁴ İmâmiyye mezhebinde imamet konusu merkezinde oluşturulan dışlayıcı üslup, sahabenin bir kısmını Hz. Peygamberle birlikte hiç bulunmamış gibi görmeye, onların faziletini, İslam'ın ilk kurucu nesli olma özelliklerini reddetmeye, onları Hz. Peygamber'in emirlerini çiğneyen kimseler topluluğu olarak algılamaya sevk etmiştir. Bu keskin perspektifle bir taraftan İmâmiyye seçkinciliği inşa edilirken bir taraftan da Şîî olmayanlar, bazen de Zeydiler gibi Şîî olmakla beraber İmâmiyye'den olmayanlar dışlanmışlardır.¹⁵

İmamet konusunu insanların tercihlerine bırakılmayacak kadar önemli gören Şîa, imamların insanların seçimleri ile değil ilahî irade tarafından tayin edildiği inancını benimsemiş ve bunu Kur'an ve Sünnet'den delillerle desteklemiştir. Onlara göre Kur'an ve Hz. Peygamber, Hz. Ali ve soyundan gelenlerin imametini kesin olarak belirlemiştir.¹⁶ Bu durum karşısında imamet meselesini imanî bir mesele kabul etmeyen Sünnî alimler de imamet konusu üzerine yoğunlaşmışlar ve bu

¹⁰ Bkz. Hasan Onat, “Şîiliğin Doğuşu Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 112-113.

¹¹ İrfan Aycan- Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 227. Şîa'nın yeni bir tarih inşa etme girişimlerine örneklik teşkil eden Ebu'l-Mansûr Ahmed et-Tabersî'nin rivâyet ettiği küçük bir risale hacmindeki Hz. Ali'nin, Hz. Ömer tarafından belirlenen şûra ehli ile diyalogunu nakleden rivâyet dikkat çekicidir. Bu rivâyet ve tarihsel veriler bağlamında tenkidi için bakınız. Aycan, *İdeolojik Tarih Okumaları*, 229-269.

¹² Hasan Onat, “İslam Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlam ve Önemi”, *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. M. Mahfuz Söylemez, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 48.

¹³ Hz. Ali hakkında Şîî gelenekte oluşturulan üstünlük ve yücelik edebiyatı ve bunun tarihsel ve kültürel temelleri hakkında bir inceleme için bakınız. Şahin Ahmetoğlu, “İslâm Mezhepleri Tarihi'nde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali Örneği”, *Milel ve Nihal Dergisi*, 7/3, (2010), 167-188.

¹⁴ Ebû Cafer Sikâtü'l-İslâm Muhammed b. Yakup b. İshâk, el-Kuleynî, *el-Kâfi*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî (Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1363), 1: 216.

¹⁵ Hanifi Şahin, *Şîilerin Gözüyle Sünnîler: İlk Dönem Şîî Kaynaklarda Sünnî Algısı* (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 276.

¹⁶ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ebî Muhammed Muhammed b. Ferîd (Kahire: Mektebetu't-Tevfikîyye, 2003) 1: 169-171.

görüşü reddetmek için eserlerinde bu konuya özel başlık ayırmışlardır.¹⁷ Onlar, Şîa'nın imamların nassla tayin edildiği iddiasını şiddetle eleştirmişlerdir. Ancak Hz. Ali'nin imameti hakkında nass bulunmadığını ispat etmeye çalışırken, Hz. Ebû Bekir'in imameti hakkında bazı nasslar zikretmek durumunda kalmışlardır. Bu durum, -ihtiyar ile tayini kabul edip, nass ile tayini reddeden- Sünnî çevrede kendine özgü bir nass teorisi ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu teori "nass" kelimesi yerine daha çok "tenbih", "işaret" ve "delalet" gibi kelimelerle ifade edilmiştir.¹⁸

Görüldüğü gibi tarihi ve siyasi konular, bir inanç problemi ya da bir mezhebin temel prensibi haline geldiğinde, mezhepler arası münakaşalar esnasında bazen tarihi bilgiler mezhepsel eğilimler doğrultusunda yeniden inşa edilmekte, bazen de dinî nasslar mezhepsel ön kabuller doğrultusunda kendi mecrasının dışına çıkarılabilmektedir.

Şîî geleneğin temsilcisi birçok alim gibi İbn Mutaḥhar el-Hillî de, *Minhâcü'l-Kerâme fî Marifeti'l-İmâme* adlı eserinde Sünnî düşüncüyü birçok yönden eleştirirken, ilk dönem İslam tarihindeki bazı şahısları ve olayları algılama bakımından da tenkide tabi tutar. Bu tenkitlerden nasibini alanlardan birisi de Hz. Âişe'dir. O, Hz. Âişe'nin Cemel hadisesine doğru giden olaylardaki davranış ve faaliyetlerini çeşitli gerekçelerle tartışmaya açar ve eleştirir.

el-Hillî, Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'yi "Sen Ali ile savaşacak, ona zulmedeceksin" diyerek uyardığını ve buna rağmen Hz. Âişe'nin "Evlerinizde oturun, eski cahiliye adetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın"¹⁹ âyetine aykırı davranarak, Hz. Ali günahsız olduğu halde ona karşı savaştığını belirtir. el-Hillî'ye göre, Hz. Âişe Hz. Osman'ın öldürülmesini istiyordu ve sürekli bunu emrediyordu. O öldürüldüğü zaman bundan memnun olmuştu. Ancak onun yerine Hz. Ali'nin geçmesine tepki göstermiş ve Hz. Osman'ın kanı için Hz. Ali ile savaşmaya kalkışmıştı. Bu konuda Hz. Talha ve Hz. Zübeyir de onunla beraber bu yanlışa iştirak etmişti.²⁰

İbn Teymiyye, Hz. Âişe'nin zikredilen âyete aykırı davranmadığını, çünkü cahiliye teberrücünde²¹ bulunmadığını ve evinden belli bir maslahat için çıktığını ifade eder. O, Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber hayatta iken birçok kez dışarı çıktığını, hatta Hz. Peygamber yanında olmadan kardeşi Hz. Abdurrahman ile Ten'im

¹⁷ Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, 279 vd.; İmâmu'l-Haremeyn Cüveynî, *el-İrşâd ilâ Kavâti'r'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd*, thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sayih ve Tefkîk Ali Vehbe (Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Dinîyye, 2009), 322-325; Ebü'l-Yüsr Muhammed Pezdevî, *Usûlü'd-Dîn*, thk. Hans Peter Linss, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs (Kahire: y.y., 1963), 198; Sa'deddin b. Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah Taftazânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, thk. İbrahim Şemseddin, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), 491-496.

¹⁸ Salih Mehmet Geçit, *İslâm Kelamında Siyaset ve İmamet Tartışmaları* (Doktora, Atatürk Üniversitesi, 2012), 196; İlgili yaklaşımların bazı örnekleri için bkz. Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 3: 491-496. İbn Teymiyye'de Şîa'nın nass teorisini şiddetle reddetmiş, bunu yaparken de diğer üç halife hakkında nass merkezli bazı deliller de ortaya koymayı ihmal etmemiştir. Bu konuda İbn Teymiyye'nin görüşleri ile ilgili bkz. Âdem Eryiğit, *İbn Teymiyye'de Siyaset Nazariyesi* (Doktora, Ankara Üniversitesi, 2018), 122-149.

¹⁹ Ahzâb,33/33.

²⁰ el-Hillî, *Mihhâcü'l-Kerâme*, (*Minhâcü's-Sünne* içinde) 4: 308-309.

²¹ İbn Teymiyye, açılıp saçılmak ve ziynetini erkeklere göstermek anlamına gelen *teberrücc* kavramını (el-Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l-Muhîd*, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî-Zekeriyya Cabir Ahmed, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2008, 110.) kullanarak el-Hillî'nin aktardığı ayetteki *teberrücc* ifadesine göndermede bulunmaktadır.

mescidine gittiğini örnek verir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra diğer hanımlarının da birçok kez hacca gittiklerini nakleder.²² Hz. Âişe'nin, Hz. Osman'ın öldürülmesini istediği ve emrettiği²³ iddiasının ise sabit bir nakle dayanmadığını ve sabit haberlerin bunu yalanladığını belirtir.²⁴ Eğer böyle bir şey olsaydı Hz. Âişe'nin Hz. Osman'ın şahadetinden sonra üzüntü duymayacağını, katillerinin bulunması ve intikamının alınması için Cemel vakasına sebebiyet vermeyeceğini öne sürer.²⁵ İbn Teymiyye, bu mevzulardaki görüşlerin "bidat ehli gibi" zulüm ve cehaletle değil, ilim ve adaletle ortaya konulması gerektiğini vurgular ve Şîa'nın, faziletleri bakımından birbirine yakın kimselerden birini masum, diğerlerini fasık ve kâfir kabul ederek, tenakuz ve cehalet izhar ettiğini ifade eder. Bu duruma Yahudi ve Hıristiyanların, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın nübüvvetini ispat edip, aynı gerekçelerle nübüvveti sabit olan Hz. Muhammed'i inkâr etmelerindeki tenakuz, cehalet ve aczi örnek verir.²⁶

İbn Teymiyye, el-Hillî'nin iddia ettiği gibi Hz. Âişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyir'in, Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın katli ile itham ederek²⁷ onunla savaşmadıklarını, Hz. Osman'ın katillerinin Hz. Ali'ye yakın durdukları için, ondan katilleri talep ettiklerini dile getirir. Ona göre, Hz. Âişe ve diğer sahabeler Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın katli konusunda suçsuz olduğunu, kendilerinin suçsuz olduğunu bildikleri gibi biliyorlardı. Katilleri ele geçirmek istiyorlar ancak, katilleri koruyan güçlü kabileler olduğu için bu hususta Hz. Ali ve diğer sahabiler aciz kalıyorlardı. Yaşanan bu olaylarla artık bir fitne kopmuştu, fitne ateşini söndürmeye ve fitne ehlini ele geçirmeye güç yetmiyordu. "İçinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmayacak bir fitneden (azaptan) sakının"²⁸ âyetinde buyrulduğu gibi, fitne geldiği zaman Allah'ın koruduğundan başka herkese bir parça bulaşması kaçınılmazdı.²⁹

Ona göre, el-Hillî'nin aktardığı Hz. Âişe'nin zulmen Hz. Ali ile savaşacağıyla ilgili rivâyet güvenilir kaynaklarda geçmeyen uydurma bir haberdir. Hz. Âişe savaş maksadı ile değil, Müslümanların arasını düzeltmek için çıkmış ve bu hareketinde müminler için bir maslahat olduğunu zannetmiştir. Ancak daha sonra çıkmamasının daha evla olduğunu anlamış ve buna üzülmüştür. Onunla birlikte hareket eden, Hz. Talha ve Hz. Zübeyir de pişman olmuşlardır. Aslında Cemel gününde onlar savaşmayı değil, Hz. Osman'ın katillerini istemişler ve Hz. Ali ile haberleşerek fikir birliğine varmaya çalışmışlardır. Durumu fark eden Hz. Osman'ın katilleri korkuya kapılarak, Hz. Talha ve Hz. Zübeyir'in ordusuna saldırmış, onlar da Hz. Ali hücum ediyor zannedip karşılık vermiş ve Hz. Ali de mukabele etmek

²² İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 316-317.

²³ İbn Teymiyye, hayır ehli Müslümanların hiçbirinin Hz. Osman'ın katlinde dahil bulunmadığını, hiçbirinin onun öldürülmesini emretmediğini ve esasen Hz. Osman şehit edildiğinde büyük çoğunluğunun Medine'de olmadığını Mekke, Şam, Mısır, Basra, Kûfe ve Horasan gibi uzak beldelere dağıldıklarını belirtir. Ona göre, Hz. Osman'ı fitneci bir grup katletmiştir. Hz. Ali'nin de onun katlinde asla dahil yoktur ve Hz. Ali her daim onu katledenlere lanet etmiştir. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne* 4: 322-323.

²⁴ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 330.

²⁵ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 335

²⁶ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 337.

²⁷ İbn Teymiyye, Müslümanların büyük çoğunluğunun Hz. Ali hakkında Hz. Osman'ın öldürülmesi konusunda bir ithamda bulunmadıklarını ve bu konuda onun bir suçu olmadığını kabul ettiklerini belirtir. Bu konuda Hz. Ali'nin Hz. Osman'ı öldürdüğünü iddia edenlerin ise sadece Hz. Ali taraftarı olan bazı Şîiler ile Hz. Osman'a aşırı sevgi duyan bir grup olduğunu ve bu yalanlarını ehli hakkın iyi bildiğini söyler. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 343-344.

²⁸ Enfal, 8/25.

²⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 343.

durumunda kalmıştır. Savaş, tarafların rızası olmadan böyle bir fitne sebebiyle ortaya çıkmıştır. Hz. Âişe, bineğinin üzerinde beklemiş ne savaşmış ne de savaşı emretmiştir.³⁰

İbn Teymiyye, Cemel ve Sıffin savaşlarında Hz. Ali'nin karşısında yer alan sahabeyi haksız bulur ancak onlarla savaşan Hz. Ali'nin de onlarla savaşmasının bir hayra vesile olmadığını belirterek böyle bir savaşın yaşanmasını teyid etmez. Ona göre, Cemel ve Sıffin savaşıyla imama/yöneticiye karşı gelenler bir içtihat sonucu böyle bir *hurûca* kalkışmışlardır. Dolayısıyla onlara karşı ilk anda bağı muamelesi yapmak doğru değildir. Ancak saldırırlarsa savaşılabilir. İbn Teymiyye, Haricîler'in tam anlamıyla bağı olduğunu ve savaşılmasının bir zorunluluk hatta emir olduğunu belirtirken Cemel ve Sıffin ehlini onlardan ayırır. Haricîler'le savaşı, bağilerle savaş olarak görürken, Cemel ve Sıffin ehli ile yapılan savaşı "fitne kâtâli" olarak isimlendirir ve onlarla savaşma hakkında ne Allah ve Resûlü'nün bir emri ne de sahabenin bir icmânının bulunduğunu öne sürer.³¹ O, Hz. Peygamber'in gelecekte haber verdiğini düşündüğü bazı hadislerde, fitne zamanında yapılan bu savaşları methetmediğini ve bu mücadeleden razı olmadığını, ancak Hz. Hasan'ın vesile olduğu sulhu methettiğini ve bundan razı olduğunu belirtir.³²

el-Hillî, Hz. Talha ve Hz. Zübeyir'i Hz. Âişe gibi bir peygamber eşi kadını evinden çıkarıp savaş meydanına getirmelerini ayıplar. Bu yaptıkları nedeniyle Hz. Peygamber'in yüzüne nasıl bakacaklarını sorgular. Bir kimsenin başka birinin eşiyle konuşması, evinden çıkarması ya da onunla uzun bir sefere çıkması, o kişinin o kadının eşine çok şiddetli bir adavet taşıdığına delalet ettiğini ifade ederek sahabeyi itham eder. el-Hillî, Hz. Âişe'nin yanında savaşa katılanların, onunla beraber hareket edip ona yardım etmekle büyük bir hataya düştüklerini ve bu kimselerin Hz. Fatıma, Hz. Ebû Bekir'den hakkını istediği zaman ona yardım etmediklerini ileri sürer.³³

İbn Teymiyye, el-Hillî'nin bu izahını tenkit eder. Nitekim ona göre Şîa, bu hususta çok ciddi bir tenakuza düşmüştür. Çünkü Allah'ın pak ve temiz olduğunu âyetle bildirdiği bir peygamber eşini fuhuşla itham edip büyük günaha girmişler ve bu hallerine rağmen Cemel vakasında onun yanında yer alan sahabeyi bu konuda sû-i edeple itham etmişlerdir. Hz. Peygamber zamanında ise, Hz. Âişe'ye iftira atarak Hz. Peygamber'i üzenler, münafıklar ve fâsiklardı ve bu fiillerinden tövbe etmemişlerdi.³⁴

İbn Teymiyye, Şîa'nın Peygamber eşini fuhuşla itham etme çarpıklığının sadece Hz. Âişe ile sınırlı kalmadığını, cehaletleri nedeniyle Hz. Nuh'un eşini de fuhuşla itham ettiklerini öne sürer. Ona göre, "Ey Nuh! O, asla senin ehlinde değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir"³⁵ âyetini, Şîâ yanlış anlamış, Hz. Nuh'un oğlunun kendisinden olmadığı ve hanımının fuhşa girdiği kanaatine varmıştır. Aynı şekilde, "Allah inkâr edenlere, Nuh'un ve Lût'un karısını örnek gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki

³⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 317-318

³¹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 500-503, 425-426.

³² İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 528.

³³ el-Hillî, *Mihhâcü'l-Kerâme (Minhâcü's-Sünne içinde)*, 4:309.

³⁴ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 344-345.

³⁵ Hûd, 11/46.

*salih kişinin nikâhı altında bulunuyorlardı. Derken onlara hainlik ettiler*³⁶ âyetini³⁷ yanlış tevîl ederek Hz. Nuh'un eşinin hainlik etmesini fuhuş olarak yorumlamışlardır. Bir kişiye yapılacak en büyük eziyet eşini fuhuşla itham etmektir. Eşi böyle bir şey yapmasa bile bu itham, o kişiye, fuhuş yapılmış kadar ağır gelir. Bir kimseye böyle bir iftira atmak küfürle itham etmekten daha kötüdür. Çünkü kişi imanını izhar ederek bu ithamdan kurtulabilir ama zina iftirasından temize çıkmak çok zordur. Bu yüzden Yüce Allah, namuslu bir kimseye dört şahit bulunmadan zina iftirası atana ceza verilmesini emretmiştir.³⁸

İbn Teymiyye, Hz. Talha ve Hz. Zübeyir'in Hz. Âişe'yi mühim bir maslahat için evinden çıkarmasının bu ağır itham ve iftiralar kadar Hz. Peygamber'i rahatsız etmeyeceğini ve zaten Hz. Osman şehit edildiğinde Hz. Âişe'nin Medine'de kendi evinde değil Mekke'de olduğunu belirtir. Dolayısıyla Hz. Talha ve Hz. Zübeyir onu evinden çıkarmamış, Mekke'de ziyaret etmişler³⁹ve oradan da Basra'ya geçmişlerdir. Ordu içinde Hz. Âişe'nin mahremi olarak kız kardeşinin oğlu Abdullah b. Zübeyr bulunuyordu. Mahremi olan kadının seyahat etmesi ise caizdir.⁴⁰

Şîî düşünce geleneğinde imamet meselesi merkezli tarihin yeniden inşasında, Kur'an âyetleri üzerinde yapılan teviller ve bu tevilleri destekleyici rivâyetler önemli bir yer kaplar. el-Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme* adlı eserinde kırk âyetin Hz. Ali'ye ve onun imametine işaret ettiği iddiasında bulunmuştur. İbn Teymiyye, bu âyetlerin tamamını inceler, el-Hillî'nin iddialarını ve âyetlerin Hz. Ali'ye delalet ettiğini teyid eden rivâyetleri eleştiriye tabi tutar.⁴¹ İddialarının çoğunun delili olmadığını, yalan ve çarpıtmadan ibaret olduğunu öne sürer.⁴² Şîa'nın âyetler üzerinde bu tarz yersiz, yanlış ve Bâtınî yorumlar yapmalarının İslâm'a zarar vermek isteyen kimselere kapı araladığını, dinin esaslarını zedelediğini ve İsmâiliyye ve Nusayriyye gibi grupların dalaletinin, Rafızîlerin bu yalanlarını tasdik etmeleri ile başladığını belirtir.⁴³

³⁶ Tahrîm, 66/10. Bazı Şîî kaynaklara göre, Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Aîşe ve Hz. Ömer'in kızı Hz. Hafsa, babalarıyla beraber Hz. Peygamber'e karşı hileler ve gizli planlar yapmış kimselerdir. Onlara göre Kur'an, Hz. Peygamber'in bu iki eşini Tahrîm suresinin 10. ayetinde Hz. Nuh ile Hz. Lût'un eşlerine ihanet eden hanımlarına benzetmiştir. Hz. Nuh'un hanımı Hz. Aîşe'ye örnek verilirken Hz. Lût'un hanımı ise Hz. Hafsa'ya misal olarak getirilmiştir. Şîî alim el-Kummî, Hz. Osman'ın bu ayeti minberde kendilerine beytûlmalden taksim edilen mallar kesilince, buna karşı çıkan ve haklarını isteyen Âişe ve Hafsa'nın yüzüne okuduğunu rivayet ederek ayetin onlara işaret ettiği iddiasını kuvvetlendirmeye çalışır. Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîr*, thk. Tayyib Musave el-Cezairî (Kum: Müessesetu Dâri'l-Kitâb, 1404), 2: 375-376. Kur'an ayetlerinin bâtinî yorumları üzerine bir inceleme için bkz. Yunus Emre Gördük, "İşârî Tefsirin Mahiyeti, Meşrûiyeti ve Bâtınî Yorumdan Farkı". *Marîfe* 11/2 (2011), 9-47,16-17, 36-39.

³⁷ İbn Teymiyye, Ehl-i Sünnet'in bu âyetleri kesinlikle böyle yorumlamadığını ve hiçbir peygamberin eşi için böyle bir inançta olmadığını, aynı âyetleri tevîl ederek açıklar. Hz. Nuh'un oğlunun kendi oğlu olduğunu ve bunun âyetle sabit olduğunu ifade eder. Çünkü âyette "Nuh oğlunu çağırıldı" (Hûd, 11/42) denilmektedir. Yine diğer âyette o senin oğlun değil denilmeyip, "O, senin ehlinden değildir" (Hûd, 11/46) buyrulmaktadır. Oğlu ailesindedir ama mümin olan ehlinden değildir. Mesela Ebû Leheb, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) neseben amcasıdır ama küfrü nedeniyle ehlinden değildir. Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 348 vd.

³⁸ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 344-347.

³⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 347.

⁴⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 4: 355.

⁴¹ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 7: 5-6; İbn Mutahhar el-Hillî'nin, kırk âyetin Hz. Ali'ye delalet etmesiyle ilgili iddiaları ve İbn Teymiyye'nin bu iddialara reddiyesi üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bkz. Adnan Gedikoğlu, *Kur'an Âyetleri Bağlamında İbnü'l-Mutahhar El-Hillî ve İbn Teymiyye'ye Göre İmamet Anlayışı* (Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2008), 47-192.

⁴² İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 7: 7-8.

⁴³ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, 7: 9-10.

Söz konusu âyetlerden birisi de Ahzab suresi 33. âyetidir. Bu âyet, Hz. Peygamber'in hanımlarını da ilgilendirmektedir. *"Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Resûlüne itaat edin. (Ey Peygamberin) (Ehli Beyt'i) ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."* el-Hillî, bu âyetin *"(Ehli Beyt'i) ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor"* kısmını dikkate alarak, *Ehli Beyt* kavramının kapsadığı kimselerin günden arınmış olduklarını ve Hz. Ali'nin masum olduğundan dolayı imamete en layık kişi olduğunu öne sürer. Görüşlerini destekleyen çeşitli rivâyetler ortaya koyar. Rivâyete göre Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hüseyin'i çağırıp yanına oturtmuş, üzerlerini elbisesiyle örtmüş ve bahsedilen âyeti okuyarak: *"Allah'ım! Bunlar benim ehlimdir, bunlar en layık ve uygun olanlardır"* demiştir.⁴⁴ Bu hadise gerçekleşirken, Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin de orada bulunduğu ve *"Ben de sizinle beraber miyim?"* dediği, ancak Hz. Peygamber'in *"Sen hayır üzeresin"* dediğini ve onu dahil etmediğini de aktarır.⁴⁵ Şîî müfessir Tabersî, bu âyetin tefsirinde benzer çeşitli rivâyetler nakleder ve rivâyetin birisinde Ümmü Seleme'nin yerine Hz. Âişe'yi zikreder ve Hz. Peygamber'in hanımlarının Ehli Beyt'den olmadığını öne sürer. Bu âyetin sadece Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hüseyin hakkında nazil olduğunu ve onların ismet sahibi olduğunu beyan ettiğini dile getirir.⁴⁶

İbn Teymiyye, el-Hillî'nin naklettiği yukarıdaki hadisi reddetmez. Ancak Hz. Peygamber'in bu şekilde davranmasının, kızına ve ailesine önem verdiğini gösterdiğini fakat bu durumun, Hz. Peygamber'in eşlerinin Ehli Beyt'den olmadığı anlamına gelmediğini ileri sürer. O, bu konuda bazı farklı görüşler olduğunu, bazı âlimlerin Hz. Peygamber'in eşlerini Ehli Beyt'den saymadıklarını, bazılarının ise Ehli Beyt'den kabul ettiklerini belirtir. Doğru görüşün ise ezvâc-ı tahirâtın Ehli Beyt'den kabul edilmesi görüşü olduğunu dile getirir. Kur'an'da Hz. İbrahim ve Hz. Lût'un eşlerinin Ehli Beyt'lerinden sayıldığını belirterek, Hz. Peygamber'in hanımlarının da Ehli Beyt'den sayılması gerektiğini söyler. Bu hususa başka bir delil olarak şu hadisi nakleder: *"Allah'ım! Muhammed'e, eşlerine ve nesline rahmet ihsan eyle (salât eyle)"*. Ona göre, Hz. Peygamber bu rivayette eşlerine salat etmeyi de nesline salat etmekle birlikte zikreder ve bunu bizlere öğretir. Dolayısıyla onları da Ehli Beyt'e dahil eder.⁴⁷ İbn Kesîr de bu âyetin Hz. Peygamber'in hanımları hakkında nazil olduğunu, onların da Ehli Beyt'den olduğunu dile getirir ve çeşitli rivayetlerle bunu destekler.⁴⁸

İbn Teymiyye, el-Hillî'nin kendi imamet anlayışına delil olarak ortaya koyduğu âyetleri tedkîk ettikten sonra, âyetlerin şahıslara delaletiyle ilgili çıkarımların çoğunlukla sübjektif değerlendirmeler olduğunu örnekler vererek açıklar. Ona göre, nakledilen âyetlerin büyük çoğunluğu Hz. Ali ile ilgili değildir ve

⁴⁴ Tirmizi, "Menâkıb", 60; Ahmed b. Hanbel, 1: 331.

⁴⁵ el-Hillî, *Mihhâcû'l-Kerâme (Minhâcû's-Sünne* içinde), 7: 68-70.

⁴⁶ Bkz. Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasen Tabersî, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an* (Beyrut: Dârul-Fikr, 1970), 6: 134-140.

⁴⁷ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünne*, 7: 70-76.

⁴⁸ Bkz. Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme (Riyad: y.y., 1997), 6: 409-416. İbn Abbas, İkrime, Ata', Kelbî, Mukâtil b. Süleyman, ve Sa'd b. Cübeyr'in de bu görüşte oldukları nakledilmektedir. Bkz. Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Fethu'l-Kadir el-Câmi' beyn Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr*, (Beyrut: y.y., ts), 4: 348.

bazıları Hz. Ali ile ilgili olsa da hiçbirisi onun hilafetine delil teşkil etmez. Onların Hz. Ali'den bahsediyor dedikleri bazı âyetlere başka birileri de Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'dan bahsediyor diyebilir ve bu iddia Şîa'nın iddiasından daha çok doğruya yakın olabilir. Bazı Râfizîler "*Küfrün önderlerine karşı savaşın!*"⁴⁹ âyetinden, Hz. Talha, Zübeyir, Ebû Bekir, Ömer ve Muaviye'nin kastedildiğini iddia ederler. Buna benzer şekilde Hâriciler de bu âyetten Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'in kastedildiğini söylerler. Aynı yöntemle ortaya koyulan her iki te'vil de batıldır.⁵⁰ Eğer Şîa'nın iddia ettiği gibi imamet, dinin en önemli konusu ve en şerefli meselesi olsaydı, Kur'an'ın imamet konusundan detaylı bir şekilde bahsetmesi lazımdı. Halbuki Kur'an'da tevhîd, sıfât, nübüvvet, melâike, ahiret ve muamelattan ehemmiyetine binaen çok fazla bahsedilmiş, imametten bahsedilmemiştir.⁵¹

el-Hillî, Ehl-i Sünnet tarafından Hz. Ebû Bekir'in hilafete liyakatine delil sayılan Hz. Peygamber zamanında imamlığa geçtiği rivâyetini kabul etmez ve bu meselede Hz. Âişe'yi suçlu bulur. Ona göre, Hz. Peygamber rahatsız iken ezan okunmuş ve Hz. Âişe Hz. Peygamber'e danışmadan, Hz. Ebû Bekir'in imamlığa geçmesini söylemiştir. Hz. Ebû Bekir imam olarak namaza dururken, Hz. Peygamber tekbir sesini işitmiş, namazı kimin kıldırıldığını sormuş ve Hz. Ebû Bekir'in imam olduğunu duyunca beni dışarı çıkarın demiştir. Hz. Ali ve Hz. Abbas'ın yardımıyla dışarı çıkmış, Hz. Ebû Bekir'i namazdan azletmiş ve namazı kendi kıldırılmıştır.⁵²

İbn Teymiyye, bu hususta el-Hillî'nin naklettiği rivâyetin, hadis ilmine vakıf kimselerce "uydurma bir hadis" olarak bilindiğini, sahîh ve muteber hadis kaynaklarında ise böyle bir rivâyetin geçmediğini söyler. Hz. Ebû Bekir'le ilgili bu rivâyeti nakledip, onun imamette bulunmadığına delil kabul edenlerin, Hz. Ebû Bekir'in sadece bir defa imamete geçtiğini zannettiklerini, hâlbuki Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber vefat edene kadar müminlere imamlık yaptığını ifade eder. Hz. Âişe'nin Hz. Ebû Bekir'i imamete geçirdiği iddiasına ise başka bir rivâyetle cevap verir. Bu rivâyete göre, Hz. Peygamber hastalığı şiddetlendiğinde: "*Ebû Bekir'e söyleyin insanlara namaz kıldırın*" diye buyurmuştur. Bunun üzerine, Hz. Âişe: "*Ya Rasulallah! Ebû Bekir rakîk bir insandır, sizin makamınızda bu vazifeye güç yetiremez*" demiştir. Hz. Peygamber ise tekrar: "*Söyleyin Ebû Bekir namaz kıldırın*" diye emretmiştir. İbn Teymiyye, Buhârî'nin (ö. 256/870) Hz. Âişe'nin babasının imamete geçmesine, bu işe güç yetiremeyeceği gerekçesiyle üç defa itirazda bulunduğunu belirttiğini aktarır.⁵³ Şîa'ya göre itibar sahibi bir sahâbi olan Hz. Abbas'ın da bu rivâyeti kabul ettiğini öne sürer.⁵⁴

el-Hillî, Ehl-i Sünnet'in Hz. Âişe'yi *Ümmü'l-Müminîn* olarak isimlendirdiğini ama Hz. Peygamber'in diğer eşleri için bu ünvanı kullanmadığını iddia ederek eleştirir.⁵⁵ İbn Teymiyye, bu iddianın büyük bir bühtan olduğunu, el-Hillî ve benzerlerinin ya yalana çok alıştıklarını ya da Allah'ın onların basiretlerini

⁴⁹ Tevbe, 9/12.

⁵⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünne*, 7: 296-297.

⁵¹ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünne*, 1: 98.

⁵² el-Hillî, *Mihhâcû'l-Kerâme (Minhâcû's-Sünne içinde)*, 8: 556.

⁵³ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünne*, 8: 556-558.

⁵⁴ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünne*, 8: 561-562.

⁵⁵ el-Hillî, *Mihhâcû'l-Kerâme (Minhâcû's-Sünne içinde)*, 4: 366.

köreltiğini ve bu yüzden böyle yalanları kabullendiklerini ifade eder.⁵⁶ “Peygamber müminlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de müminlerin analarıdır”⁵⁷ âyetinin emrine uygun olarak, Hz. Peygamber’in Hz. Âişe ve diğer bütün eşlerine *Ümmehâtü’l-Müminîn* denildiğini ve bu hususta ittifak olduğunu belirtir.⁵⁸

el-Hillî, Ehl-i Sünnet’in Hz. Âişe’yi Hz. Peygamber’in diğer hanımlarından üstün gördüğünü, hâlbuki Hz. Peygamber’in Hz. Hatice’yi çokça andığını ve ona değer verdiğini dile getirir. Hatta bu durumdan Hz. Âişe’nin rahatsız olup: “Neden hep onu anıp duruyorsun? Allah onu daha hayırlısı ile tebdil etti” dediğini ve bunun üzerine Hz. Peygamber’in: “Vallahi o ondan daha hayırlısı ile tebdil edilmedi. İnsanlar beni yalanladığında o doğruladı, insanlar beni kovduğunda o bana sahip çıktı, malı ile bana yardım etti, Allah bana sadece ondan evlatlar bahşetti” dediğini nakleder. Hz. Âişe’nin bu vasıflar karşısında bir üstünlük iddia edemediğini ima eder.⁵⁹

İbn Teymiyye, bütün Ehl-i Sünnet’in Hz. Âişe’nin Hz. Hatice’den üstün olduğu görüşünde olmadıklarını ancak çoğunluğunun bunu kabul ettiğini ve buna delil olarak da “Âişe’nin diğer kadınlara üstünlüğü tirit yemeğinin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir”⁶⁰ hadisini esas aldıklarını belirtir. Hz. Peygamber’in kendisine en çok kimi sevdiği sorulduğunda: “Âişe’yi” dediğini ve ondan sonra kimi sevdiği sorulduğunda Hz. Ebû Bekir’i kastederek: “Babasını” dediğini, daha sonra kimi denildiğinde: “Ömer’i” buyurduğunu nakleder.⁶¹ Hz. Peygamber’in Hz. Âişe’yi diğer eşlerinden daha fazla sevdiğini ve bu durumu diğer eşlerinin de itiraf ettiğini, hatta bu durumu kıskanarak, Hz. Fatıma’dan destek istediklerini aktarır.⁶²

Cebrail’in Hz. Âişe’ye selam ettiğini de onun üstünlüğüne delil kabul eden İbn Teymiyye, Hz. Peygamber’in vefat edeceği zaman diğer hanımlarından izin alarak hasta günlerini Hz. Âişe’nin odasında geçirdiğini ve onun kolları arasında vefat ettiğini belirterek, Hz. Âişe’nin değerine dikkat çeker. Ayrıca teyemmüm âyetinin nazil olmasına da Hz. Âişe’nin sebep olduğunu belirtir.⁶³

Hz. Hatice ile Hz. Âişe’yi kıyaslarken ümmetin maslahatlarını ve dine katkılarını ölçü yapan İbn Teymiyye, Hz. Hatice’nin Hz. Peygamber’in zor günlerinde yanında olduğunu ve şahsî meselelerinde ona büyük faydası dokunduğunu, ancak ümmete faydasının çok fazla olmadığını öne sürer. Hz. Âişe’nin ise, nübüvvetin son zamanları ve olgunluk döneminde, Hz. Peygamber’in yakınında bulunduğunu, ilim ve iman bakımından nübüvvetin ilk dönemindekilerin ulaşamayacağı yüksek bir seviyeye ulaştığına dikkat çeker. Bu sayede ilim ve sünneti bilme yönünden elde ettiği birikimle, İslam ümmetine çok büyük katkılarda bulunduğunu vurgular. Hz. Hatice’nin nübüvvetin ilk

⁵⁶ Nusayriler gibi Şîâ’nın Gulat kısmından bazı grupların, çok garip yalanlar uydurduğunu söyleyen İbn Teymiyye, buna bazı örnekler verir. Mesela bu fırkaların, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in Hz. Peygamberin yanına defnedilmediğini, Hz. Osman’ın eşi Rukiyye ve Ümmü Gülsüm’ün Hz. Peygamberin kızları olmadığını, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in Hz. Ali’nin değil, Selman-ı Farisî’nin çocukları olduğunu ve Hz. Ali’nin ölmediğini iddia ettiklerini kaydeder. Bkz. İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-Sünne*, 4: 368.

⁵⁷ Ahzâb, 33/6.

⁵⁸ İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-Sünne*, 4: 367-369.

⁵⁹ el-Hillî, *Mihhâcü’l-Kerâme (Minhâcü’s-Sünne içinde)*, 4: 301.

⁶⁰ Buhârî, “Enbiya”, 34; Nesâî, “Muaşeret”, 3.

⁶¹ İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-Sünne*, 4: 301-303.

⁶² İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-Sünne*, 4: 304-305.

⁶³ İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-Sünne*, 4: 306-307.

yıllarındaki hizmetlerini küçümsemenin doğru olmayacağını ikrar etmekle beraber, Hz. Âişe'nin hizmetlerine denk olmadığı görüşünü savunur.⁶⁴

İbn Teymiyye, Şîâ'nın bu husustaki iddialarını reddetmek maksadıyla ortaya koyduğu bu görüşleriyle, Hz. Hatice'ye haksızlık ediyor gibi görünmektedir. Çünkü İslam'ın tesis edildiği ilk yıllarda dine yapılan hizmetler, en az Müslümanların refaha erdiği dönemde yapılan hizmetler kadar değerlidir. Hatta zorlukları ve yardıma ihtiyacın fazlalığı nedeniyle, daha üstün olduğu söylenebilir. Bu hususa benzer bir örnek olarak, Bedir ve Uhud savaşlarına katılanların daha sonrakilerden üstün sayılmaları zikredilebilir. Aynı şekilde İslam'ın ilk yıllarında yapılan infakın daha sonra yapılanlardan çok üstün olduğu rivâyeti⁶⁵ de, İslam'ın ilk yıllarında malını İslam dinine harcayan Hz. Hatice'nin hizmetlerinin değerini göstermektedir.

Mezhepsel kaygılar sebebiyle Şîâ'nın ortaya koyduğu Hz. Âişe tasavvuru, hem kaynakları hem de dinî hassasiyetler bakımından makul ve anlaşılır değildir. Özellikle onun hakkında ortaya çıkan iftira meselesinde Yüce Allah onu temize çıkarmıştır. Dolayısıyla âyeti farklı tevillerle yorumlayarak onun iffetine söz etmek, açık bir şekilde Kur'an ayetleri ile çelişecektir. Konuyla ilgili olarak, Yüce Allah; "(Peygamber'in eşine) bu ağır iftirayı uyduranlar şüphesiz sizin içinizden bir gruptur... Onlardan her bir kişiye, günah olarak ne işlemişse (onun karşılığı ceza) vardır. Onlardan (elebaşılık yapıp) bu günahın büyüklüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır"⁶⁶ diyerek, evvela bunun, bazı kimseler tarafından atılan bir "iftira" olduğunu açıklamıştır. Müminlerin bu iftiraya karşı takınmaları gereken tavırların ne olması gerektiği noktasında ise; "Onu duyduğunuzda: "Bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. Hâşâ! Bu, çok büyük bir iftiradır" demeli değil miydiniz?"⁶⁷ diye yol göstermiştir. Son olarak da bu ve benzeri durumların bir daha tekrar etmemesi için "Allah, buna benzer iftiraya "bir daha asla" dönmemeniz için, sizi sakındırıp uyarır. Eğer mümin iseniz"⁶⁸ diyerek meseleye son noktayı koymuştur.

Etraflı bir şekilde aktarmaya çalıştığımız tartışmada bir kesim tarafından yerilen ve başka bir kesim tarafından müdafaa edilmeye çalışılan kişi, bir sahabi ve Kur'an'ın ifadesiyle *müminlerin annesi*⁶⁹ vasfını taşıyan Hz. Âişe'dir. Hz. Âişe'nin tarihin belli bir döneminde Hz. Ali ile siyasi bir ihtilaf içine düştüğü ve bunun sonucunda İslam toplumunun birliğini bozan bir savaşın yaşandığı bir gerçektir. Bu olay, her ne kadar Sünnî gelenek içinde içtihadî bir ihtilaf ve içtihat hatası⁷⁰ olarak

⁶⁴ İbn Teymiyye, *Minhâcî's-Sünne*, 4: 303-304.

⁶⁵ Müslim, "Fedâil", 221.

⁶⁶ Nur, 24/11.

⁶⁷ Nur, 24/16.

⁶⁸ Nur, 24/17.

⁶⁹ Ahzâb, 33/6.

⁷⁰ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail İbn Abdullah b. Ebî Mûsâ el-Eşarî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, (Beyrut: Dâru İbn Zeydün, ts), 73-74. İmamı'l-Haremeyn Cüveynî'nin şu sözleri Sünnî geleneğin yaşanan bu olaylara ve söz konusu sahabiye bakışını yansıtmaları bakımından önemlidir: "Ali b. Ebî Tâlib, zamanının meşru imamıdır. Onunla savaşanlar ise asî kimselerdi. Onlar hakkında hüsnü zanda bulunma, Hz. Ali'yi hatalı bulsalar da iyiliği amaçladıklarını düşünmeyi gerektirir. Hz. Âişe, Basra'ya gitmekle isyanı bastırmayı ve fitne ateşini söndürmeyi amaçlamıştı, hâlbuki o ateşi körüklemiş oldu. Ondan sonra da olanlar oldu. Sahabeden hiçbirini hatadan korunmuş olarak göremeyiz." Cüveynî, *el-İrşâd*, 332. Benzer değerlendirmeler için bkz. Seyyid Şerif Ali b. Muhammed el-Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 8 cilt, thk. Mahmud Ömer ed-Dimyâti, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 7-8: 406-407. Seyfüddîn Âmidî bu sahâbilerin durumu hakkında çeşitli görüşlerin kritiğini yapmakta ve meselenin içtihat meselesi olarak da yorumlanabileceğini söylemektedir. Bununla beraber, Hz. Ali meşru imam olduğu için, ona karşı savaşanların açık bir şekilde hataya düştüklerini dile getirir. Ayrıca bu

yorumlansa da bu yaklaşım, ortada bir hata ve yanlış olduğunu değiştirmeyecektir. Yapılan bu yanlış, kendi şartları içerisinde eleştirel bir bakışla, sebep ve sonuçları dikkate alınarak incelenebilmelidir. Ancak bu eleştiriler, Hz. Âişe gibi bir sahabinin ölçüsüz bir şekilde imanını ve ahlakını sorgulayacak seviyeye ulaşmamalıdır.

Sonuç

Çalışmamızda Şîi ve Sünnî geleneğin iki önemli temsilcisinin Hz. Âişe hakkındaki münakaşalarını ele alarak, İslam düşüncesi bünyesindeki kronikleşmiş mezhepsel kavgaın vardığı boyutları göstermeye çalıştık.

Şîi düşünce geleneği mensuplarının başta Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin hakkında aşırı düzeydeki sevgileri, onlar hakkında masumiyet iddiasında bulunacak kadar ileri bir dereceye ulaşmıştır. Bir kısım sahabeyi bu denli yüceltirken, bazılarını da fâsıklık ve küfür gibi son derece tehlikeli vasıflarla itham etmişlerdir. Başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere birçok sahabe bu ithamlara maruz kalmıştır. Cemel vakasında Hz. Ali'nin karşısında yer alan Hz. Âişe de oldukça yakışsız ithamlara uğramıştır. Bu durum karşısında, Sünnî âlimler de itham edilen bu sahabeyi müdafaa etme gayreti içine girmişler ve o sahabenin faziletleri hakkında birçok eser kaleme almışlardır. Bu müdafaa refleksi içinde yazdıkları eserlerinde Hz. Ali'nin faziletleri üzerinde çok durmaktan ziyade, itham edilen sahabenin üstünlüklerini ele almışlar, yer yer mübalağa derecesine varan yorumlar yapmışlar ve bu meyanda -yerine göre- bazen sahih bazen zayıf hadis rivâyetleriyle görüşlerini takviye etme yoluna gitmişlerdir. Söz konusu bu durum, el-Hillî ve İbn Teymiyye'de de açık bir şekilde gözlemlenmektedir.

Tarihî şahsiyetler ve olaylar üzerinde yürütülen tartışmaların sağlıklı bir zeminde yapılabilmesi ve tarihsel gerçekliği olan anlamlı neticelere ulaşılabilmesi ancak söz konusu dönemin, mezhepsel eğilimler ve ön kabullerden uzak, tarihî verileri içeren kaynaklara dayalı bir tarzda, hadiseler ve dönemin şahsiyetlerinin tamamını kuşatıcı bir bakış açısıyla tetkik edilmesiyle mümkün olacaktır. Herhangi bir ideolojinin veya ön yargının etkisinde kalarak, tarihte yaşanmış olaylarda bir tarafı haklı çıkarmak ya da itham etmeye çalışmak bizi olumlu, doğru ve faydalı bir sonuca çıkarmayacaktır.

Kaynakça

Ahmetoğlu, Şahin. "İslâm Mezhepleri Tarihi'nde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali Örneği". *Milel ve Nihal Dergisi* 7/3 (2010), ss.167-188.

Âmidî, Seyfuddîn Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed Salim. *Ebkâru'l-Efkâr fi Usûlu'd-Dîn*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.

konularda çok yorum yapmak ve konuşmak yerine susmanın daha evla olduğunu belirtir. Ehl-i Sünnet'in bu konularda bir slogan haline getirdiği "bu kandan Allah kılıçlarımızı temiz kıldı biz de dillerimizi temiz kılalım" ifadesini nakleder. Seyfuddîn Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed Salim Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr fi Usûlu'd-Dîn*, 3 cilt, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye (Beyrut: .y., 2002), 3: 581-582.

Akkoyunlu, İsmail. *İbn Teymiyye'nin Şîa'ya Reddiyesi*. Doktora, Ankara Üniversitesi, 2017.

Aycan, İrfan-Söylemez, Mahfuz. *İdeolojik Tarih Okumaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tahir. *Kitâbu Usûlu'd-Dîn*. İstanbul: Matbaatu'd-Devle, 1928.

Bahrânî, Yusuf b. Ahmed b. İbrahim ed-Dirâzî. *Lü'lüü'l-Bahreyn*. nşr. Muhammed Sâdık. Lübnan: Bahrululûm, 1406.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîh*. Kâhire: Dâru İbn Hazm, 2008/1429.

Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. *Şerhu'l-Mevâkıf*. thk. Mahmud Ömer ed-Dimyâtî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012.

Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn. *el-İrşâd ilâ Kavâtı'ı'l-Edille fi Usûli'l-İ'tikâd*. thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sayih ve Tevfik Ali Vehbe. Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Dinîyye, 2009.

Eryiğit, Âdem. *İbn Teymiyye'de Siyaset Nazariyesi*. Doktora, Ankara Üniversitesi, 2018.

Eryiğit, Âdem. *Mûtezile İmamet Teorisinde Osmanî Tavrı Cahız'ın İmamet Teorisi*. İstanbul: Hiperyayın, 2019.

Eşârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail İbn Abdullah b. Ebî Mûsâ. *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*. Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.

Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakub. *el-Kamusu'l-Muhît*. thk. Enes Muhammed eş-Şâmî-Zekerriyya Cabir Ahmed. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2008.

Geçit, Salih Mehmet. *İslâm Kelamında Siyaset ve İmamet Tartışmaları*. Doktora, Atatürk Üniversitesi, 2012.

el-Hillî, İbn Mutahhar Cemaluddin Hasan b. Yusuf b. Ali. *Minhâcü'l-Kerâme fi Marifeti'l-İmâme*. Kahire: y.y., 1962.

Gedikoğlu, Adnan. *Kur'an Âyetleri Bağlamında İbnü'l-Mutahhar El-Hillî ve İbn Teymiyye'ye Göre İmamet Anlayışı*. Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2008.

Gördük, Yunus Emre. "İşârî Tefsirin Mahiyeti, Meşrûiyeti ve Bâtunî Yorumdan Farkı". *Marife* (11 Şubat 2011), ss. 9-47.

İbn Abdilhâdî, Muhammed b. Ahmed. *el-Ukûdü'd-Dürriyye fi Menâkibi Şeyhu'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Ahmed b. Ali. *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti'Sâmine*. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, ts.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Selâme. Riyad: y.y., 1997.

İbn Receb, el-İmâmü'l-Hâfız Abdurrahman b. Ahmed. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin. *ez-Zeylî alâ Tabakâti'l-Hanâbile*. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2005.

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalim. *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi's-Şî'a ve'l-Kaderiyye*. thk. Muhammed Reşad Salim. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1986.

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmû'u Fetâvâ şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*. nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Âsımî en-Necdî. 37 Cilt. Riyad: Dâru Alemlî'l-Kütüb, 1991.

Koca, Ferhat. "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999.

Kuleynî, Ebû Cafer Sikâtü'l-İslâm Muhammed b. Yakup b. İshâk, *el-Kâfi*. thk. Ali Ekber el-Gaffârî. 8 Cilt. Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1363.

Kummî, Ali b. İbrahim. *Tefsir*. thk. Tayyib Musave el-Cezairî. Kum: Müessesetu Dâri'l-Kitâb, 1404.

Laoust, Henri. "el-Hillî Doktrininde Sünnîliğin Eleştirisi". çev. Saffet Sarıkaya. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2012), ss. 297-328.

Muhsin el-Emin. *Ayânü's-Şî'a*. thk. Hasan el-Emîn. Beyrut: Daru't-Tearuf, 1986.

Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc. *Sahîhu'l-Müslim*. Kâhire: Dâru İbn Hazm, 1429/2008.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb el-Horasânî. *Sünen*. Beyrût: Dâru'l-Marife, 2007/1428.

Onat, Hasan. "Şiiliğin Doğuşu Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997).

Onat, Hasan. "İslam Bilimleri ve Yöntem Açısından Tarihin Anlam ve Önemi". *Kur'an ve İslami İlimlerin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. ed. M. Mahfuz Söylemez. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Öz, Mustafa. "Hillî, İbnü'l-Mutahhar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001.

Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed. *Usûlü'd-Dîn*. thk. Hans Peter Linss. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1963.

Şahin, Hanifi. *Şiilerin Gözüyle Sünnîler İlk Dönem Şii Kaynaklarda Sünnî Algısı*. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.

Şahin, Hanifi. "İbn Teymiyye'nin Şii Karşıtlığında Bazı Parametreler". *EKEV Akademi Dergisi* 51 (Bahar 2012).

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Ebî Muhammed Muhammed b. Ferîd. Kahire: Mektebetü't-Tevfikîyye, 2003.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr*. Beyrut: y.y., ts.

Taftazânî, Sa'deddin b. Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah. *Şerhu'l-Mekâsid*. thk. İbrahim Şemseddin. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2011.